

ש

וב עיליתי במדרגות האלה, המשרד פשפות מרוב רגליים ושנים, משרד פשפות הרבה יותר משווה או, כשבאתי לכאן בפעם הראשונה לפני יותר משלושים שנה - נערה נפרדת - אחרי נסיעת לילה של שלוש-ארבע שעות מעמק יזרעאל לתל-אביב במשאית מק גדולה, המובילה כרי חלב לתנובה. והשעה הייתה חמש בבוקר.

ליד הדלת הלא-מוכרת לי, הסגורה, ישבתי על המדרגה העליונה בקומה השלישית, והיכיתי שיישמע משם רחש כלשהו. גם אז היה זה בכוכב החם של הקיץ, כמו עכשיו, בכיף הערביים של ראשית יולי, וגם עכשיו הדלת היא סגורה, ושום רחש איננו עולה מעברה השני, וכשאני מצלצלת בפעמון הדירה השכנה, ונוכרת איך היו שתי הדלתות האלה פתוחות זו אל זו, נפקחת איזו עין בתוכי, ומצפה לראות מאחורי גבה של השכנה מרים, את האמא, מאשה שבתאי, בדיה מטלית או מגבת מטבח, תמיד משהו, ועיניה הצרות, התכר לות תכלת עמוקה, מאירות אלי מאחורי העדשות העבות של המשקפיים.

כניסה אחרת. וכשהיו באים הגרמנים מרוודים עם המטוסים, פתחו את כל המרתפים והתרוצצו בהם חופשי.

מה התרחש מעבר לקירות

החיים במעונות היו קשים מאוד, חיי דוחק ממש. "כיכסו בפילות על פרימוסים בחדרי הכניסה שנבנו לכך על הגגות", מספרת פניה, מוזתיקות המעונות: שגרה בקומה הראשונה בפרוג 15. "בדירה עצמה לא הייתה כל אפשרות לזה, כי גרו רק בחדר אחד. אנתנו גרנו כאן בחדר הזה, ובשני גרו ההורים של בעלי, והשלישי היה מושכר לדיירי-משנה. ככל הדירות היו מושכרים חדרים לדיירי-משנה, לפעמים גם לשניים, כדי שאפשר יהיה לשלם את המשכנתא".

"המשכנתא בסוף כל חודש הייתה סיוט. קרח היו מביאים מבית-חרושת לבנון בקינג-ג'ורג'. לאמהות היה פוליטיים ג'וב", זוכר עד היום אחד מדורי הבנים הבכורים של המעונות. "היו יחסי שכנות טובים מאוד", אומרת פניה, "הסבתא

מגיבוריו של עולם ילדי המעונות. חובב, שזוף, מוצק, לפני ימים מעטים נעשו הוא ואישתו עוררה סכים לנכד ראשון, מרכז כחום על הילדות והנעורים בשנות השלושים המאוחרות וכשנות הארבעים, עד מלחמת העצמאות, במעונות: "בסטודיו הזה, כמו שאת רואת, היה סליק של ההגנה, ופה, בחדר השני, היה מטוס פרימוס שלם. איך אני יודע? כילד הרגשתי שכאן מתרחשים דברים. היה בא הגה סנדר עם כלונים של גז; בתוך הכלונים, כנראה, היה מוסתר נשק. הייתי מסתכל. הבנתי שזה קונספירטיבי, ופעם - מתוך סקרנות - התגנבתי והצצתי בעד האשנב הזה. וראיתי שעמד כאן מטוס פרימוס שלם, שהי כנפיים שלו היו מפורקות ונשענו על הקיר. כשי ספרתי לאבא שלי, הוא השביע אותי לא לדבר על זה. ב'כית צעירות מוזרח', שכנהמשך רחוב פרוג, שיכנו הבריטים את חילות האייר-סייזס, ובכל יום היו באים אוטובוסים להוכיל אותן לעבודה במחנות הצבאיים. פעם התגנבתי לאוי טובוס כזה, וגנבתי משם כידון של רובה. ראיתי את עצמי כמו גיבור לאומי... כל החיים של היל

כבר שבע שנים כמעט מאז מת האב מהתקף לב, באוגוסט, ויותר מעשר שנים מאז הסתלקה האם במיתה חטופה, גם היא מהתקף לב, כאביב, והרגים לפסח - חתוכים ומומלחים - נשארו במקרה. יותר משש וחצי שנים שהדירה נמכרה ממקום מושבי על הספה בחדר הגדול בביתה של משפחת רוזנגרטן, ברחוב פרוג 15, נשקף אלי עץ הרקל שבחצה, מלוות אותי כל הערב הזה מליים של שיר שכבר התיישן: "...על הגג כבר צל הערב נה, על הגג כבר צל הערב נה, עץ הרקל עם הרוח נע, שוב כמו או עם רדת יום...". וגם מאוחר יותר, כשארד ואראה למטה את תריסי הדירה המורדים, אפלים, ילוח אותי המלים של השיר הזה: "...תריס חרדי סגור ואיש לא גר, אור אינו נראה, כי איש לא גר, גם אמי אינה רוקמת כבר, שוב כמו אז עם רדת יום".

מרים רוזנגרטן: "הרי לא היו רלתות בכלל, ועם מאשה, ידענו הכול אחת על המשפחה של השנייה, והקשר עבר גם למשפחה כולה. חברתי את כל האחים, הקרובים, זה היה כמו בית אחד כמעט".

אסתר, בתה: "... עם יואל - הבן הצעיר במשפחת שבתאי - אכלנו מאותה צלחת, ישנו באותה מיטה. למאשה הייתה שעת קפה אחרי הצהריים או בכוכר, ואז היו שתי האמהות מומינות אחת את השנייה. אני זוכרת שהיא אהבה 'קנט'".

מרים: "איהו מכתבים יפים שהיא כתבה לי מגיברלטר, איך היא תיארה את חילוף המשמרות לפני בית-הנציב הבריטי, כל-כך תמציתי ויפה. מה שיעקב רכש מאמא, זה הכתיבה. גם אברם היה לו כשרון לספר. הוא היה מספר סיפורים מן העיירות האלה, וכשרונו הייתה טובה, היה מחבק את מאשקה ומנשק אותה-אבל הוא היה אדם קשה. איתו היו צריכים להיות זהירים מאוד. מכל דבר היה מתרגז. והיא הייתה דיפלומטית כזאת, והיה לה גם חוש הומור. כמה שנים זה כבר שהיא נפטרה? כל-כך מהר עבד הזמן...".

קשה לה לדבר על זה, אני רואה. איך היה פה בחצר לפנות-ערב, בקיץ? אני שואלת, והושבת על ישראל, שישב בדירת הגולדמנים ב"זיכרון רבי"ם, מביט גם הוא אל החצר למטה.

אסתר: "הילדים מכל הרחובות הסמוכים והרחוקים היו באים לשחק בחצר. והגג לא היה מרשה לדרוך על הרשא כמה שעות אחרי ההשקיה. היו מתקיימים סרטים על הגג".

מרים: "אח, זה היה משהו לא נורמלי לילדים כאן. מה שפה היה בחצר לילדים... אבל צריך קודם כול להתחיל מן הגג. הוא בא מגרמניה, יקה כזה, עם אישתו, וגר פה. הבת השנייה כבר נולדה כאן, הוא היה גנן במשכורת מלאה, והוא שמר גורא על החצר. זה היה כמו ילד. לא נתן לשחק כדורגל על הרשא. איך הוא שמר על הרשא, הייתה לו תמיד מלחמה עם הילדים. עכשיו יש כלבים פה. אין יל-דים בכלל. האיש של הכלבים אומר, 'תחל שלא נולדתי בחצר הזאת', ובסוכות היו כונים סוכה, כל שנה, וכל הילדים לקחו בה חלק. כל אחד היה מוריד מן הבית שמיכה ישנה. היו אוספים כיסאות ומעבירים חשמל, ומעמידים שולחן גבוה... והיו פה משפחת ריפין, הם היו מסורתיים, וכשהכול היה מוכן, היה יורד הארון ריפין, האבא של פיניה, ועורך את הקידוש עם נרות, והיא הייתה מברכת".

אברם שבתאי, אביו של יעקב. ירק מי שראה אותו בעבודה, יכול היה להביץ את מקור הרגונות שלו

חוזרים הביתה

השבוע, שש שנים למותו של יעקב שבתאי ז"ל. בארבעה באוגוסט, יום מותו, יעמוד שוב יוסי בנאי על הבמה בהבימה בהצגת "נמר חכרבורות", לקראת יציאתה לפסטיבל ברלין. עשרה ימים אחר-כך ייצא בניו-יורק, באנגלית, הספר "סוף דבר", תחת הכותרת "פסט פרפקט". בשבועות האחרונים חזרה עדנה שבתאי למעונות עובדים, אל הכית בו גדל יעקב, אל החצר, הסביבה בה כתב, השכנים, החברים

דים התרכזו סביב המרשאות הגדולות של מעונות ה' בחצר, והגג, יזרעאל קראו לו, אסר לדרוך על הרשא; וכשהיה רואה מישהו מן הילדים דורך על הרשא, היה רודף אחריו במקל. זה היה הספורט שלנו, לשגע את הגג... היינו חבורה בני גיל אחד; חזי לופכאן, דינרוש (כיום פרופ' דן הורביץ), אני ואחי אמנון, עמוס לב. היינו נפגשים הפכה בבית של משפחת לב. זה היה בית מאוד פתוח, ושם היה מקום המפגש".

התקף לב פתאומי

מהבית הזה, בית משפחת לב, ובו צל דמותו של עמוס, שנהרג בגיל 27 כמכצע סיני, מוליך חוט הזיכרון אל צלאל לב, הבן הבכור של משפחת לב, שעוב את המעונות, ויצא משם להיות חבר ג'שמואל באמצע שנות הארבעים. "אתה רומה לעמוס, מוכיח לי אותי", הייתה אומרת חוה, שיחד עם עמוס הרדיכה את יעקב בקו השומר הצעיר, בקרן הרחובות קינג-ג'ורג'-בוגרשוב, שנים אחרייך, כשפגש בה בכואו לחיות בקיבוץ

שלכם (הסבתא שרה פומרנץ, אמה של מאשה שבתאי), הייתה נכנסת לבקר את הסבתא שלנו. הייתה אישה פיקחית מאוד, מסודרת. מאוד אהבנו אותה. כולם אהבו אותה".

כולם הכירו את כולם, וגם ידעו מה מתרחש מעבר לקירות. "היום יש לנו למעלה משליש דירות מושכרות, ולא מכירים אף-אחד. הדיירים הם צעירים שמתחלפים לעתים קרובות, ושום דבר לא מעניין אותם. עכשיו אין את מי לבחור לוועד. פעם כולם רצו להיבחר, התחרו על זה. הבנים שלי (בן ובת הגרים ברמת-אביב) רוצים שנעבור עליידם, אבל אנחנו קשורים מאוד למקום הזה. אנחנו גרים באן חמישים שנה. את יודעת מה זה חמישים שנה?"

אל המעונות קשורים מאוד - מודים בכך, או לא, גם דור הבנים. חובב כרובי, שגרל גם הוא שם, מיקם את הסטודיו שלו לגרפיקה במרתפי הבית שממול, פרוג 20, והוא עצמו גר לא רחוק, ברחוב רופין. משפחת כרובי הייתה גרה בקומת הקרקע בפרוג 15, ושני הבנים התאומים, ששמותיהם הוזכרו תמיד בנשימה אחת, אמנון וחובב, היו

שוב ושוב שמעתי במרוצת השבוע הזה על ימי הוזהר של החצר, על חיי היחד שרחשו בחדרי המדרגות, במקלטים, על הגגות, ובפינותיה הנסתרות של החצר. היית חוזר לתקופה הזאת? - השאלה כמעט בלתי-נמנעת. "אנינו מחר", עונה צור פרלמן, גם הוא מגיבורי עולם הילדות והוא ושעכשיו רווקא נזכר ברגע של רוגע בערב קיץ אחד, כששכבו על הרשא ורמיינו איך יהיו פני החיים בשנת אלפיים.

עדנה שבתאי

"הזיכרון הכי-בולט שלי", אומר פרופסור עזרא סרן, "הוא מן הגג והמרתף. אחרי חוק הקרקעות התחילו הפגנות ספונטניות והאנגלים הטילו עוצר. אנחנו היינו על הגג, וזרקנו עליהם את המכסים של ארובות חרדי האמבטיה. הווייליים רצו למעלה, ורק כניסה אחת, ואנחנו ירדנו דרך

מציצים בסטודיו לציון

פנחס (פיניה) ריפין, בנה הבכור של משפחת ריפין, אשר נשאה את שם העיירה שממנה באו כל השבתאים, היה אחד מגיבורי סיפורי הילדות. הוא נפצע קשה במלחמת העצמאות, ושנים אחר-כך נפגשו בו כשהיה וטרינר בעמק יזרעאל, וניהל חוג לתנ"ך בעפולה. בדירה של משפחת ריפין

מרחביה, מבאן, מן הזיכרון של עמוס, ובעיקר מן המעונות, נרקם הקשר של ידידות הנפש שקשר יעקב בשנים שאחריו, בקיבוץ, עם צלאל (בצ' לאל לב).

הידידות ביניהם התהדקה מאוד בסוף שנות השישים וראשית השבעים, שבהן עבר צלאל כעורך "חותם" בעל המשמר, ושב לגור בשבוע העבודה שלו בתל-אביב, בדירת הוריו שכרתוב רב הח' 14, ממש בעברה השני של חצר המעונות, מול דירת השבתאים. אלה היו השנים שבהן זרם הכול, ונקווה אל תוך "זיכרון דברים", שאז היה בהתוותו.

צלאל - "שירע לספר סיפורים בצורה נהדרת, ושהיה שובר לך את המוסכמות בכדיחה או באיזה חידוד, ושהיה קל לגשת אליו מפני שקיבל כל אדם ומצא אליו דרך", כך זוכרת אותו חוה - מת בגיל ארבעים ושמונה מהתקף לב פתאומי, כשעת אחר-הצהריים, בדירת הוריו שבמעונות, ממש כשעמד לצאת לאחר משיטוטי הרחובות, שהיו הוא ויעקב נוהגים לערוך בצוותא.

במציאות שמר יעקב על הקשר עם צלאל.

זוכרת את הזעם שלו... יש שמה אורי... מי בכלל יכול להרשות לעצמו לגור שמה בדירה של ההורים שלי...? "לפעמים הייתי אומרת לו: 'יענקל'ה, זה בלתי-נסבל לשמוע אותך. תשמע את עצמך כמה שאתה לא הגיוני, הרי אתה עצמך מכרת את הדירה, ואתה רצית שחנן יקנה אותה'. הוא היה אומר: 'נעמי, זה לא עניין של הגיון, הייתי מוכרח למכור את הדירה בגלל הצוואה של אבא שלי. אבל זה עניין אחר. מה פתאום שיגור כה מישוה מלכר ההורים שלי? הוא הרגיש שכמי כירת הדירה מילא אמנם את צוואת האב, אבל שזה היה נגר האמא. בעצם זה לא היה כזה לא היה משנה, היא הייתה מיואשת מהכול".

נעמי גולדברג, קודם חברתו ואחר-כך אישתו של מי שהיה כל השנים, עוד לפני גיל הגן, החבר הקרוב ביותר ליעקב שבתאי, יכולה לתאר את הדברים מקרוב מאוד. אליה, למטבח של נעמי, היה אותו ניהול במשך שנים ברחוב קינג'ס-רוג', היה מגיע כמעט יום-יום להינפש בצהריים משעות הכתיבה המפרכת, מודיע, "אני כבר לא יכול לראות יותר את המכונה". לשם הגיע בוקר אחד

אבא (כשמת הייתה בת שש-עשרה) גר כאן בכל השנים שעבר בתל-אביב, וחילק את החיים שלו עם הסבים. מאוד היה קשור אליהם, ומאוד מאוד אהב את תל-אביב. אני מרגישה שיש הרכה מקביר לוח-בין המוות של אבא למוות של יענקל'ה. זה שאני גרה בבית הזה, שכולם מתו בו, גורם לי להרגיש שאני חייבת לשמר את הזיכרון של המשפחה. העובדה שכולם מתו, לא מניחה לי להשתחרר מן ההרגשה, שכל מה שנשאר מן המשפחה זה הבית, ושעל זה צריך לשמור בכל הכוחות... בסוף, נקודה מסוימת, אהיה מוכרחה לעזוב, זה ברור לי. אם בית זה מקום שבדארם רוצה לעצב אותו באופן עצמאי, אז פה זה לא יכול

הייתי מוכרח למכור...

להיות. למרות ששברנו כאן קירות, ובכך שברנו עוד כמה דברים, לא התייחסתי אף-פעם כמשך כל השנים האלה לדירה הזאת כמו למקום שלי. אבל כתוכי פנימה - אני יודעת - אני לכודה כאן עמוק. זאת תהיה בלי ספק אחת ממעמסות חיי".

האם, מאשה שבתאי, והבנים יעקב (מימין) ויאל ואהרן. 'מה שיעקב רכש מאמא, זה הכתיבה... איזה מכתבים יפים שכתבה מגיברלטר, איך תיארה את חילוף המשמרות לפני בית הנציב הבריטי...'

יום בשש בבוקר - בשבילנו זה היה עוד לילה - ואומר: 'כבר שעה אני מחכה שתתעורר. מה, הערתי אותך?' איי-אפשר היה להתחיל את היום בלי זה, היה לו מפתח משלו לבית, והיה לו המקום שלו בארון, ששם היה מניח את הכתבים שלו, כמעט בכל יום. את זוכרת איך היה מפתח תמיד משריפה, או שמשוהו יקרה לכתבים שלו. כשגרנו ברמת-אביב היה בא עם תרמיל ומברשת שיניים, כי בשבילו זה היה 'מחוך לעיר'. מאז שעברנו לרחוב מנרלשטם היה בא כל יום. בשעה שש בערך, היה מגיע לביקור היומי. קודם-כול צועק מלמטה, 'גולדברג...', כבר מרדיונגוף, בקול-ייקר לוח, ברקה היה הולך למרפסת, משקיש אותה, כל יום אותו ויבר. אחר-כך היה נכנס, מצלצל בטלפון: 'איישה, מה את עושה אני פה אצל ברקה ונעמי? אחר-כך, אחרי שהיה אוכל, היה מתיישב ושאל אם כבר אפשר לעשות העוויות. תמיד היה חוזר אותו הדבר. ברקה היה צוחק, נשכב על הארץ, אומר, 'טופר הדור... עפר אני תחת כפות רגליך...'

"הסכתא תמיד הייתה יושבת בחור שלה או במרפסת של החור שלה, במין כיסא שלרגלי היה שרפרף. האמא תמיד במטבח, ואברהם יושב במטבח בגופייה, שותה כוס תה. האמא הייתה אישה גדולה, השרתה תמיד אווירה מאוד טובה. נראה לי שמות סבתא, בשבילה, היה איזו נקודת שכירה.

"על אברהם שמעתי הרבה מברקה לפני שר-איתי, עוד בימים הראשונים שהכרנו, כשהם היו במחנה עבודה בקיבוץ. ברקה רצה לעשות עלי רושם והראה לי ארגנץ עם ששיעשורה לירות - זה היה אז באמת הרבה כסף - שהרוויח בעבודה אצל אבא של יענקל'ה, שהיה מנהל בניין בסולל בונה. שניהם עבדו אצלו באיטוף קרשים ומסמרים

"אחרי שדירת הוריו נמכרה - והרי הוא עצמו מכר אותה ובדיוק בתנאים שלו... התמלא חימה גדולה והיה עובר כל יום תחת הדירה לראות אם יש שם אור. ואז היה בא אלינו הביתה... ואומר בזעם נורא: 'יש שמה אור!...' מי בכלל יכול להרשות לעצמו לגור שמה בדירה של ההורים שלי..."

ויישור המסמרים בבניין בימי החופש הגדול. מן הסיפורים של ברקה הוא הצטייר כמו איש שכולם פחדו ממנו בבניין, ממש גולית. כשבאתי לתל-אביב לברקה בפעם הראשונה, הוא לקח אותי אל יענקל'ה הביתה. רוקא מאשה נראתה גדולה והוא לא. בעיני הוא היה איש שמה, מסכיר פנים, מלא הומור. אהבתי מאוד לבוא אליהם.

"אחרי מותה של מאשה ראיתי אותו רק עוד פעם אחת ויחידה. ברקה היה עולה לבקר אותי, לי לא היה אומץ לזה. הפעם ההיא הייתה אצלכם בבית, כשבת, בארוחת הצהריים. וזה היה איש אחר לגמרי. ישב, לא דיבר, לא חייך, מנותק מן הכול. זו הייתה הפעם היחידה שעוד ראיתי אותו."

אבא היה מאוד רגז

דמות האב, שישב בדירה הריקה כערידותו הנואשת, לרוב מאתרי תריסים מוגפים, יותר מש' לוש שנים אחרי שהבית נהרס כליל עם מות האם, שבה לעיני הדמות הזאת של האב אינה מרפה ממני.

את אברהם שבתאי, שגולד בעיירה ריפין, ובא לארץ בשנות העשרים כנער, חבר בתנועת נוער ציונית, את דמות אבי המשפחה שגידלה את הבנים יעקב, אהרן (המשורר והמתרגם אהרן שבתאי) ויואל - תיאר לפני ברקה: "כל החיים שלי, ואני מכיר אותו מגיל שלוש, הוא היה כשבילי איש חם מאוד; והוא היה מאוד רגז. אני אף-פעם לא פחדתי ממנו, ואל תחשבי שאני לא זוכר שהיכה את יענקל'ה. אבל אני לא זוכר חמת רצה. היו מכות. בכלל הרביצו או לילדים.

"רק מי שראה אותו בעבודה, יכול היה להבין את מקור הרגזנות שלו. רק מפני שכליכך היה

בשבע, לספר שכלילה מתה האם. "ואחרי זה, יום, היה בא, מתהלך כמו סהרורי, אומר שהוא לא מוצא לו מקום בגלל שמסרה את גופתה למדע, ואין לה קבר". נעמי לא קראה עד היום את "סוף דבר". הזמן לזה טרם הגיע. גם לברקה בעלה לקח שנים עד שיכול היה לקחת את הספר הזה ליד. לאחר מות האב ומכירת הדירה, מספרת נעמי היה יענקל'ה נסער ונזעם מאוד, ובאחת ההתרחויות שלו, כשסיפר להם שמישהו מירי-דיו פגע בו בכך שניסה להוכיח לו שאינו צודק, אמר: "אני מצפה מהחברים שלי שיעמדו לצדי גם כשאני לא צודק". "ביחס אלינו ידע, כמוכן, שזה ככה. כמה שנוגע אלינו, אני לא יכולה להבי טיח שהיה מסוגל לנו - רק ביחס לברקה. הקשר בין השניים האלה היה בלתי-מוסבר, בלתי-אפשרי."

טלפון בשש בבוקר

אפשר לדבר הרבה על הקשר הזה. חלק מסדרי החיים הוכתב על-ידי. "הוא הרי היה מצלצל כל

בקומה השלישית, באגף שממול, נשקפים מרפסת המטבח והחור הגדול של דירת השב' תאים. "הוא היה עומד ככה במרפסת כאן", אומרת נועה, "משקוף על התריסים הסגורים של דירת ההורים ואומר: 'הרי זה כליכך פשוט שפתאום ייפתחו התריסים, ואמא שלי תהיה שם'. ולי יקרה דבר דומה אם לא אגור כאן. אני יודעת, שפשוט לא אעבור ברחוב הזה".

קולו, חי וטעון זרם חשמל, עובר בינינו, זכור מן הראיון שנתן כ'מלים מבקשות לגעת' לקול ישראל, שבעיני לפני שמת: "ברחוב הזה שבו גרו הורי, אני פשוט לא עובר...".

"ערב ערב היה עובר שם...", אומרת לי יומיים אחר-כך נעמי, שהבית שלה ושל בעלה ברוך גולי-דברג (היום הרפו) היה ליעקב ביתו השני. "אחרי שהדירה נמכרה - וזרי הוא עצמו מכר אותה, ובי ריזק בתנאים שלו, לחנן, שאהב אותה ורצה להיות בה, זה מה שבעיקר שכנע את יענקל'ה - התמלא חימה גדולה והיה עובר כל יום תחת הדירה לראות אם יש שם אור. ואז הוא היה בא אלינו הביתה, כמנהגו, ואומר בזעם נורא... את

בכך שהעביר אותו למשפחה כולה, לאם הזקנה שנשארה עוד כמה שנים לחיות בדירה ההיא לפני שעברה לקיבוץ ג'רשמואל לחיות ליד משפחתו, עם אישתו יעל ובנותיו; ואת הבית, בית משפחת לב, הוסיף לבקר, קודם את האם, ובהמשך את שתי הבנות הצעירות, טלי ונועה, שכאו לגור בתל-אביב.

בסוף אהיה מוכרחה לעזוב

אל הדירה ההיא, שקירותיה נהרסו לפני כמה שנים כשיפוץ שנעשה בעידודו הנלהב, ושנע' שתה לו אחד הקנים שבהם היה נוהג לקנן בעת מסעי הנדודים שלו ברחובות תל-אביב, ואשר ממנה היה משקיף אל דירת התורים, כשכבר איש מהם לא גר בה, כאתי כאחד מימי יולי האלה, עכשיו גרה כאן נועה, הצעירה בשלוש הנכדות של משפחת לב, המלמדת תנועה בסמינר הקיבוצים ומשתתפת כשחקנית ויוצרת בהפקות תיאטרון, גרה כאן יחידה. "כבר עשר שנים שאני גרה פה.

חוזרים הביתה

מסור לעבודה הבניין, שמי את זה כמפעל חיים, רק בגלל זה - וכמוכן גם בגלל מצוקות הקיום הקשות - הוא השתקף כאיש רגזן, אצלו כבניין לא היה דבר בלתי אפשרי, והיו עובדים שהעריצו אותו, שהלכו אחריו באש ובמים, מבניין לבניין - והוא בנה רק בתים גדולים - שהיו מורכבים לעבוד רק עם אנדרם שבתאי, מהנדסים היו קוראים לאברם לקבל את העצה שלו בבעיות בניין מסוכנות, כמו בקריטיציזם, בפור בנחל שורק, ועוד קודם, הוא היה גאון בתחום הזה, וקבלנים - הכירגדולים כשוק הבנייה הפרטית - הציעו לו שותפות, הרים וגבעות, וב לבד שיבוא לעבוד איתם, והוא - עם המשפחה, כבר שלושה בנים, וסבתא, וגם סבא חורג - עם המשכורת המצומצמת, לא הסכים לעזוב את סולל בונה, שבשכילו היה בית, אידיאלוגיה ודרך חיים, כשעבר ביד ויצמן אני זוכר שהיה מגיע מרחובות אחרי שבע... ופתאום הוא שומע בבתאחת את כל הבעיות של הבית ושל המשפחה...

כמו הסרוויס הצ'כי, למשל. ברקו: "את יכולה להבין מה זה היה בשביל אברם הסרוויס הצ'כי? סרוויס במשפחות שלנו או היה חלום, משאבתנפש, זה אנשים שגרו בדירות פשוטות ורחוקות, לא היה להם כלום, קופסת פח לעוגיות הייתה בעיה, צלחות היו בעיה, סרוויס צ'כי אז, היה כמו מרצדס היום, וזה היה גם קשר אל העבר, אל הבתים שהיו להם שם, ואני זוכר אותו מבלה איתנו בבית, בשביתות, שוכב עם יענקלה ואתי על המרפסת בקיץ, שעות, בונה ומרכיב יחד איתנו, היו לו

"היה משחק כדורסל עם היוגוסלבים... יענקלה היה כוכב המשחק, קלע כמו משוגע... וכשאנחנו יוצאים, אנחנו רואים את אברם, שעמד שם בחוף והסתכל בעד הגדר במשחק... וראינו אותו כל החבר'ה וחיבק את יענקלה ונישק אותו..."

הרי ידיים נהדרות לכל דבר, תמיד הוא היה ראש וראשון, אני הייתי מאוד גאה שהוא האבא של החבר הכי טוב שלי, הערצתי אותו, וגם יענקלה העריץ אותו, אני זוכר באיזו גאווה היה מדיבר עליו, בעיקר כעל מנהל בניין בסולל בונה, הוא הכיר ברגנות שלו והתחשב מאוד בסמכות שלו, אבל הוא התחשב מאוד גם ב'מה תגיד אמא'.

אין בילו שתי המשפחות ביחד. "הרי אז לא היה טלפון, היו תופסים את הרגליים, ההריגה היה תמיד מוכן, חפיות קלפים לרמי - זה הספיק לבלות ערב בנחת, בצחוקים, אברם היה המלך בחבורה, היה מצחיק אותנו, היינו מתגלגלים ממנו, מאשה הייתה מסתכלת עליו, העריצה אותו, היה איש מלא כוח, מלא שמחה, שנון, איך הוא אהב את מאשה, איך הוא אהב אותה, אני זוכר אותה עומדת עלי יד הכיור במטבח, והוא היה בא, מחבק אותה, מנשק, בתקופות שאברם היה נעדר מן הבית כל השבוע, כשעבר בקמפוס של הבריטים, יענקלה היה ישן אצלנו, אוכל, מתקלח, בכלל, חשוב מאוד להדגיש ביחסי שתי המשפחות האלה, שזו הייתה חפיפה כמעט מוחלטת בכל תחומי החיים, החיים היו כמעט משותפים.

"במלחמת העולם היו אצלנו בבית שלושה עריקים מצבא אנדרם, גרנו הרי כל השנים בדירת מרתף של שני חדרים כחוכביציון; ואבא שלי - אני זוכר זאת כמו אתמול - רץ אליהם להתייעץ, ואחרי מהשלושה עבר לגור אצלנו, בכלל, הייתה רחוקות והיה רחוק פיזי, אבל תמיד היה מקום לקבל את הידידים ואת הילדים שלהם, כשהבית שלנו נפגע פגיעה ישירה בזמן ההפצצות של האיטלקים, אני גרתי אצלם כמה חודשים.

"היחיד הזה, אני חושב עליו עכשיו בגעגועים, היה אז צעיר, ושם לפעמים לא היה מה לאכול, והחורים שלי היו מעבירים אליהם מזון, צ'ופרים, שאני לא יודע מאיפה הם קיבלו, כרבר מוכן מאליו, כל מה שאני יכול להגיד לך על זה הוא רק אפס קצהו, יום הולדת שעשו למישהו מן הילדים שם, או אמא שלי לא באה לעבוד עם מאשה יום שלם במטבח, ולהפך? והגפילטע פישן שבת, שבת..."

צופה במשחק מעץ התות

תמונת מטבח אחת, שאתה זוכר במיוחד. ברקו: "זה היה כשגרנו את בית הספר העממי והיינו צריכים ללכת לגימנסיה, פתאום היינו צריכים להיפרד, תראי, מגיל שלוש אנחנו יחד, הקשר התחיל עוד בגיל שנתיים, כל השנים ביחד בגן, על ספסל אחד בבית-ספר עממי, אני סחבתי אותו מן המחנות העולים לשומר הצעיר כדי שיהיה איתי יחד - ופתאום הוא הולך לי לגימנסיה העירונית, כל חניכי תנועות הנוער הלכו אז לתיכון חדש, וגם אני רציתי ללכת לשם, ושואר 'בוא איתי, הבעיה הייתה, שתלמידיים מוכשרים, שהתקבלו לגימנסיה העירונית, לא היו צריכים לשלם כסף, ובתיכון חדש, שהיה בית-ספר פרטי, עלו הלימודים הרבה, אבל לא רציתי לוותר, עמוס לב, שהיה מרריכנו, תערץ

לו וינוק, והיה מהיר, היה הכוכב, זה היה בקיץ, והיינו צריכים לצאת אחרי המשחק למחנה של התנועה, יענקלה בדיק עשה איזו שטות, והי חורים אסרו עליו לצאת למחנה, זה היה העונש, בין זה לבין המחנה היה המשחק עם היוגוסלבים האלה במגרש של גימנסיה 'שלוה', יענקלה היה כוכב המשחק - קלע כמו משוגע. "היה שם עץ תות ענק עלייד בית-ספר 'שלוה', וכשאנחנו יוצאים, אנחנו רואים את אברם, שעמד שם בחוף מתחת לעץ והסתכל בעד הגדר במשחק, וראינו אותו בוכה, הוא בכה, ערנה, ואז הוא ניגש, בפני כל החבר'ה, וחיבק את יענקלה ונישק אותו, יענקלה, אני זוכר, היה נבדך גורא, וכמוכן שאז כבר אברם ויתר לו על העונש, פתאום אז גיליתי את הדרך שהיה בו בפנים ואת החום."

עוד לא תליתי תמונה

זהו כבר סופו של השבוע ושוב אני פה, במבוא הבית בפרוג 15, מסיימת את מסע הזיכרון בתחנה האחרונה שלו, ברירת החורים, מתחת לתבות המכתבים בכניסה מורכק עכשיו גיליון ניר לבן מודפס: "הזמנה לחברים - הנך מוזמן/ת כזה לאסיפה כללית מיוחדת של חברי האגודה, שתקיים ביום ראשון 12 ביולי 1987 (ש' בתמו תשמ"ז) בשעה 18.00 באולם

מולי אל המרפסת הצמודה למטבח מצד מערב, נשקפות צמרות הרקל והשלהב, הכול כאן כאן, חנוך "כשקניתי את הרירה, לפני קרוב לשבע שנים, חשבתי שאצבע ואסייד ואשפץ קצת לפני שאכנס לגור, ואז הייתה בדיק תאונת הרכבים הקשה לאחותי, הנכסתי ככה, מאז התקופה היא אני מצבב ארעי, כל הזמן מתכוון לשכור את הקירות, כל זמן שיענקלה היה, לא יכולתי לעשות את זה; הייתה לו גישות כלייך גדולה, שהוא לא נכנס לדירה הזאת, זה היה בזמן שעברנו יחד על 'נטל', והייתי בא אליכם, האמת, שלא חשבתי על כך אז, רק אחרי כר, זמן רב אחרי שהוא מת, כבר היו פה שלושה ארכיטקטים, ועוד לא מצאתי את הדרך לשמור על האופי המיוחד של הבית הזה בתוך כל השינויים שאני רוצה."

למה לקחת דווקא את הדירה הזאת? "חיפשתי מקום קרוב לקאמרי, וכשראיתי את הניגה, את החצר הפנימית, ידעתי שאני רוצה לגור כאן."

זה שהדירה הייתה רירתם של השבתאים, היה לו כוח משיכה?

"מאוד אהבתי את 'ניכרון דברים' אנשים שבאים הנה אומרים, 'אה, אז כאן היה המטבח, וכאן הייתה הקופסה של העוגיות, וכאן הסבא קיבל את האנשים שבאו לאזכרה', יש לי הרגשה שאני גר כאן בתוך נכס ספרותי, וישנה

מניה, שכנה משנים: "היום, לא מכירים אף אחד"

חובב כרובי, מילדי המעונות, היו מציצים לטורדיו לציר...

נועה לב, בת חבר קרוב: "עמד כאן השקיף אל התריסים הסגורים"

אילומים: ורד כהנא

גם לאה, שקיבלתי אותה בירושה אחרי האבא, שמטפלת בי כמו בן, ושצלצלה לי הבוקר, בשבת, שהיא רוצה לבוא היום לגהץ לי את החדר לצות לנסיעה". הנסיעה היא ללונדון למספר שבועות.

וכשתחזור מן הנסיעה הזאת תערוך את השיפוצים?

"אני מקווה, ככוונה עוד לא תליתי עד עכשיו תמונה על הקיר, כאילו עוד לא אמרתי: 'זה שלי'."

סוף דבר

לפני שבע שנים - ארבעה ימים לפני סוף אוגוסט - מת האב. שנה אחרי-כך - ארבעה ימים אחרי תחילת אוגוסט - מת הבן. בארבעה באר גוסט השנה יעמוד שוב יוסי בנאי על הבמה בהבימה בהצגת "נמר חברכות", שחודשה לקראת נסיעתו של "הנמר" לפסטיבל ברלין, ויגיד בתמונת הנחת אבן הפינה לקרקס אוניברסאליס: "היום, הרביעי באוגוסט, יום אבן הפינה, הוא יום של בשורה חזרה". ובארבעה עשר באוגוסט השנה ייצא לאור בהוצאת "ייקינגפינגוין" בנידורק הרומן "סוף דבר", תחת הכותרת "פספס פרפקט". אז כבר, אולי, ייהרס בשיפוצים המטבח שבו אכל מארי את העוגית האחרונה מקופסת הפח הכחולה של אמו.

המעונות, ר' פרוג 15 תל-אביב, על סדר היום: שיפוץ בתים ה'ר'. במרכת חברים, הוצע:

למעלה, בקומה השלישית, על הפעמק שמעל לדלת, עדיין כתוב שבתאי, על רקע אדום. בדירה גר חנן שניר, זו השנה השביעית, מאז שהדירה נמכרה לו. אבל השם חנן שניר כתוב בגיד ירוק על הקיר מעל הפעמק, כאילו גר כאן רק דייר זמני. גם בפנים יש הרגשה, כאילו מישהו הניח כאן את חפציו רק באופן זמני.

לפני שנתיים, ממש בימים אלה, מאמצע יולי עד אמצע אוגוסט, באתי לכאן כמעט יומיום, כשעברנו שנינו על הכנתו של המחזה "נמר חברכות", שהועלה מחדש בהבימה. כמעט שום דבר לא השתנה כאן מאז. בחדר שבחזית המזרחית, המחזור למרפסת הנשקפת אל רחוב פרוג, אותם ארונות ספרים המוכרים לי, וברלת של המרפסת מורד התריס, אותו תריס משתי לשל, שהיה כאן כל השנים. בחדר הקטן, של סבתא, שבו הייתי ישנה בבואי לכאן כנערה, על כורסה שנפתחה לאורחים - חדר השינה של שניר.

בחדר הזה ניהלה הסבתא שרה התחמה את שנות ויקנתה בנחת, גודרת לה בכית את התחמה המיוחדת. מעברו של החול נצבעו משקופי חדר המבטיח והשירותים בכחול; זה השינוי הבולט היחיד. במטבח שפיתחו מול החדר הקטן, אותם ארונות, אותו שיש וכיור, ומן הדלת הפתוחה

עליו, סיפר לי על 'תיכון חדש', ומכיוון שהיה אהוב על טוני (המנהל) כאילו היה בנה המאומץ, גם הציע לה, וסיכם איתה שנוכל ללמוד שם שנינו בתחנה משמעותית. על זה הלכתי לדבר עם מאשה ואברם, וישבנו כולנו במטבח. המטבח היה חדר המלחמה, חמ"ל. עם הקופסה הכחולה של העוגיות, היו יושבים, שור תים תה, נו, כמו ב'סוף דבר', אני הצגתי את העניין, ואמרת שאני לא מוכן ללמוד בלי יענקלה, ושבתיכון חדש יש אווירה מיוחדת שמתאימה לבני משפחות פועלים, ואברם - אני זוכר את זה כמו אתמול - לקח אותי הצידה ואמר: 'אין לי שום אפשרות לשלם עבור הלימודים דים ב'תיכון חדש'. גם לא נתנה. תשמע ברקו, הרי זה רק עד הצהריים, אחרי הצהריים תהיו יחד. לתנועה אתם הולכים יחד..."

"אני זוכר איך הוא דיבר, הסביר, אילו היה איש קשה-לב, הרי יכול היה לרפוק על השולחן, אבל הוא רצה שאבין, שאשתכנע. ונ כנעתי, קיבלתי את הדין, וגם יענקלה קיבל את הדין, ובאמת לא נפרדנו, וכל השנים הוא היה מזכיר לי את זה ואומר, 'אתה רואה שאתם יחד ולא נפרדתם'. איך שהוא אהב את יענקלה."

דבר אחר עוד אני מוכרח לספר לך, זה קשור במשחק הכדורסל עם היוגוסלבים, 'זליוניצ'ר' - הקבוצה הראשונה שביקרה בארץ אחרי מלחמת העצמאות. שנינו היינו אז בקבוצת הכדורסל 'הצבי' ויענקלה היה גם ב'הפועל' תל-אביב. היה